

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 4 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРЬ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

ИСАНОВА ФЕРУЗА ТУЛҚИНОВНА

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Гайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Gadoyev Dadaxon Hayrulloevich
“ХО‘JA PESHKO” MASJIDI TARIXI 9-14

Raxmatulloev Murodjon Xikmatulloevich
MATBUOT VA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING RIVOJLANISHIDA SO‘Z ERKINLIGINING
MINTAQAVIY-HUQUQIY ASOSLARI..... 15-20

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Курпаяниди Константин Иванович
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ
СРЕДЫ МАЛЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ 21-34

Камбаров Жамолдин Хикматиллаевич
РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ БОЗОР ҚОНУНЛАРИГА ТАЪСИРИ ТАДҚИҚИ 35-45

Паязов Мурод Максудович
“ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛЛАРИ” АЖДА ХИЗМАТЛАР БОЗОРИДАГИ БОШҚАРУВ
СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ..... 46-59

Рўзиев Абдумалик Ортиғалиевич
ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛАШТИРИШНИ
БАҲОЛАШ ХАЛҚАРО АМАЛИЁТИ 60-74

Хожаев Азизхон Саидалохонович
ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА
БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ, ЎРНИ ВА УЛАРНИНГ
ТАҲЛИЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ 75-87

Хўжанова Гулшода Отамуродовна
САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА КЛАСТЕРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ 88-93

Хатраева Сайуора Nasimovna, Pirimqulov Жаҳонгир
АНОЛИ OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA O‘SIMLIKCHILIK TARMOG‘INI
RIVOJLANTIRISH TENDENSIYASI 94-99

Пардаева Шаҳноза Абдинабиевна
МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИНГ СТРАТЕГИК БОШҚАРУВ ҲИСОБИ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ..... 100-105

Очилова Наргиза Акрамовна
ЗНАЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ ДЕХКАНСКИХ И ПОДСОБНЫХ
ХОЗЯЙСТВ 106-112

Alimardonova Zebuniso

SURXONDARYO VILOYATINING MAMLAKATIMIZ TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI VA ASOSIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARINING TAHLILI 113-118

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАҲЛАРИ

Khakimov Nazar, Amridinova Dilrabo, Kurbanova Sevara

TEACHING SOCIAL HUMANITARIAN SUBJECTS IN UNIVERSITY: NAVIGATING COMPLEXITIES AND CONTROVERSIES IN THE CLASSROOM TO EMPOWER STUDENTS 119-125

Bayaliev Djaxongir Kaynarbekovich

GLOBALLASHUV JARAYONIDA DINIY VA DINYOVIIY G'OYALARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI 126-132

Raurova Ra'no Soyibovna

XOJA ISMAT BUXORIY MANAVIY BARKAMOLLIKKA ERISHISH HAQIDA 133-137

Yusubov Jaloliddin Kadamovich

JAHON ILM-FANIDA ABU NASR FOROBIY ILMIIY-MADANIY MEROSINING TUTGAN O'RNINI VA AHAMIYATI 138-145

Xolmirzaev Nodirjon Низомжонович

ШАХАРЛАР ЭКОЛОГИЯСИНИ САҚЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ 146-151

Қиличев Абдор

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИДА БОШҚАРУВ ИНСТИТУТЛАРИ 152-162

Мамасалиев Мирзоулуф Мирсаидович

АМИР ТЕМУРНИНГ ТАШҚИ СИЁСАТДАГИ ФАЛСАФИЙ - АХЛОҚИЙ ЖИХАТЛАР 163-169

Tag'oyeva Dilnavoz Narziqulovna

JADIDLAR MA'NAVIY MEROSIDA XOTIN-QIZLAR TARBIYASI 170-175

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАҲЛАРИ

Жумаева Феруза Рузикуловна

ТРАНСПОЗИЦИЯ ВНУТРИ КАЧЕСТВЕННЫХ И НЕКАЧЕСТВЕННЫХ АДЪЕКТИВОВ 176-181

Fayziyeva Aziza Anvarovna

KONSEPTUAL METAFORIK MODELLARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMASIDA EKVIVALENTLIK 182-187

Кадиров Камол Намазович

ИЗУЧЕНИЕ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК В МИРОВОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ 188-194

Normamatov Farrux Komiljon o'g'li
LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK VA KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING O'ZARO ALOQASI VA
ULARDA KONSEPTNING AHAMIYATI 195-202

Камилова Дурдона Козимджановна
ТИЛЛАРДА “БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК” ТЕРМИНЛАРИНИНГ СТРУКТУРАЛ
ШАКЛЛАНИШИ 203-209

12.00.00 - ЮРИДИК ФАНЛАР

Ismatullayev Otabek Taxirovich, Maxmudov Bahodir Hakimjon o'g'li
ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA EKOLOGIK JINOYATLARNI
TERGOV QILISHDA XORIY TAJRIBASI 210-215

Икромов Шерзод Рахимджанович
ЕТИМ БОЛАЛАР ВА ОТА-ОНА ҚАРМОҒИДАН МАҲРУМ БЎЛГАН БОЛАЛАРГА ДОИР
МАЪЛУМОТЛАРНИ СИР САҚЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МУАММОЛАРИ 216-221

13.00.00 - ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Jurayev Bobomurod Tojdiyevich
SOMONIYLAR DAVRI MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK TA'LIMOTLARIDA
VATANPARVARLIK TARBIYASI MASALALARI 222-226

Хакимова Мақсадхон Дилшодбековна
ЎТКУР ЮРАК КИРЛАРИНИ ЮВАДУРҒОН ТОЗА МАЪРИФАТ СУВИ 227-233

Abdullayev Madiyar Daniyar o'g'li
XORIJIY MAMLAKATLARDA GEOGRAFIYA TA'LIMI MUAMMOLARI 234-240

Nasritdinova Madina Nurullayevna
ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUSIQA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING
IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI 241-246

Botirova Sevara Mamurovna
PEDAGOGIKADA ZAMONAVIY KOMMUNIKATSIYA MODELLARI 247-253

Sarvarova Gulshan Israfilovna
THE ROLE OF ASSESSMENT LITERACY IN EFL 254-258

Хамидова Зайнура Рамазоновна
УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ДИРЕКТОРЛАРИНИНГ БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИ
БАҲОЛАШДА КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВЛАР 259-264

Jumayev Sohijon Botirboyevich
O'QUV-MASHG'ULOT GURUHLARIDA SHUG'ULLANUVCHI 11 YOSHLI KURASHCHILARNING
UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI DINAMIKASI 265-271

<i>Tursunova Mukhabbat Ikromovna</i> THE POWER OF PERSONALIZATION: UNLOCKING SUCCESS WITH AN INDIVIDUAL STRATEGY FOR ENGLISH TEACHERS	272-277
<i>Samadova Sarvinoz Samad qizi</i> BAG'RIKENGLIK TARBIYASI – DAVR TALABI	278-283
<i>Ismailova Guzal Fayzullayevna</i> PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURTI CHET TILI YO'NALISHI TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA TIZIMLI YONDASHUVLAR	284-289
<i>Землянкина Юлианна Искандаровна</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	290-298
<i>Samadova Marg'uba Kuchkarovna, Ziyayeva Muhayyo Usmanjonovna</i> COMPULSORY METHODS IN TEACHING ESP	299-303

13.00.00 – Педагогика фанлари

Botirova Sevara Mamurovna
Namangan davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi

PEDAGOGIKADA ZAMONAVIY KOMMUNIKATSIYA MODELLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada "zamonaviy kommunikatsiya modellari" tushunchasining mazmun-mohiyati, zamonaviy kommunikatsiya modellarining ta'lim jarayonidagi funksiyalari, qolaversa ushbu sohaga oid qator olimlarning fikr-mulohazalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kommunikatsiya, regulyativ, affektiv-kommunikativ, modellashtirish, "Lassvell formulasi", "fikr yetakchilari"

Ботирова Севара Мамуровна
Преподаватель Наманганского
государственного педагогического института

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ОБЩЕНИЯ В ПЕДАГОГИКЕ

Аннотация. В данной статье представлена сущность понятия «современные модели коммуникации», функции современных моделей коммуникации в образовательном процессе, а также мнения ряда ученых в данной области.

Ключевые слова: Коммуникация, регулятивный, аффективно-коммуникативный, моделирование, «формула Лассуэлла», «лидеры мнений».

Botirova Sevara Mamurovna
Teacher of Namangan State Pedagogical Institute

MODERN MODELS OF COMMUNICATION IN PEDAGOGY

Abstract. This article presents the essence of the concept of "modern communication models", the functions of modern communication models in the educational process, as well as the opinions of a number of scientists in this field.

Key words: Communication, regulatory, affective-communicative, modeling, "Lasswell formula", "opinion leaders".

<https://doi.org/10.47390/A1342V3I4Y2023N32>

Kirish

Kommunikatsiya - muloqot ko'nikmalari shaxslararo faoliyat davomida insonlar o'rtasidagi aloqalarni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali jarayondir. Ammo, muloqot jarayonida uning ishtirokchilari nafaqat o'zlarining jismoniy harakatlari yoki mahsulotlari,

balki mehnat natijalari bilan fikr, niyat, g'oyalar, tajribalar almashadilar. Binobarin, aloqa shaxsda mavjud bo'lgan ideal shakllanishlarni vakillik, idrok, fikrlash va hokazo shaklida uzatish, almashish, muvofiqlashtirishga yordam beradi. Muloqotning funksiyalari xilma-xil bo'lib ular ishlatilgan vositalarga va muloqot ishtirokchilarining xulq-atvori va ruhiyatiga ta'sir ko'rsatishiga qarab, shaxsning turli suhbatdoshlari bilan, turli sharoitlarda muloqotini qiyosiy tahlil qilish orqali aniqlanishi mumkin.

Insonning boshqa odamlar bilan munosabatlari tizimida axborot-kommunikativ, boshqaruvchi(regulyativ)-kommunikativ va affektiv-kommunikativ kabi muloqotning funksiyalari ajralib turadi. Muloqotning axborot-kommunikativ funksiyasi, aslida, axborotning bir turi sifatida ma'lumotni uzatish va qabul qilishdir. Unda ikkita asosiy element mavjud: matn (xabarning mazmuni) va shaxsning (kommunikatorning) unga munosabati.

Ushbu komponentlarning nisbati va tabiatining o'zgarishi, ya'ni, matnni va kommunikatorning unga munosabati axborotni idrok etish xususiyatiga, uni tushunish va qabul qilish darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi va natijada odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Muloqotning axborot-kommunikatsiya funksiyasi G. Lassvellning taniqli modelida yaxshi ifodalangan, bu yerda kommunikator (xabarlarni uzatuvchi), xabarning mazmuni (nima uzatiladi), kanal(qanday uzatiladi), qabul qiluvchi (kimga uzatiladi) tarkibiy birliklar sifatida ajralib turadi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Axborotni uzatish samaradorligi insonning uzatilgan xabarni tushunish darajasi, uni qabul qilish (rad etish), shu jumladan qabul qiluvchi ma'lumotlarining yangiligi va dolzarbligi bilan ifodalanishi mumkin. Muloqotning tartibga solish va kommunikativ funksiyasi odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etishga, shuningdek, shaxsning faoliyati yoki holatini tuzatishga qaratilgan. Ushbu funksiya o'zaro ta'sir ishtirokchilarining motivlari, ehtiyojlari, niyatlari, maqsadlari, vazifalari, mo'ljallangan faoliyat usullarini o'zaro bog'lash, faoliyatni tartibga solish uchun rejalashtirilgan dasturlarning borishini szlash uchun tan olingan. Bu yerda aloqa uyg'unlikka, hamjihatlikka erishishga, kichik aloqa guruhlarida ham, katta jamoalarda ham birlashgan odamlarning harakatlarining irodali birligini o'rnatishga qaratilgan bo'lishi mumkin (masalan, ishlab chiqarishda birgalikda ishlaydigan jamoalar, yaxlit harbiy qismlar va boshqalar.). Ushbu aloqa funksiyasini amalga oshirish samaradorligining ko'rsatkichi, bir tomondan, birgalikdagi faoliyat va muloqotdan qoniqish darajasi, ikkinchi tomondan, ularning natijalari.

Inson muloqotni bolaligidan o'rganadi va yashash muhitiga qarab, u bilan muloqot qiladigan odamlardan uning har xil turlarini o'zlashtiradi va bu kundalik tajribaga asoslanib, o'z-o'zidan sodir bo'ladi. Kommunikativ ko'nikmalarni tavsiflashga ushbu yondashuv bilan muloqotni quyidagi tarkibiy qismlarga ega bo'lgan tizimni birlashtiruvchi jarayon sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy pedagogikaning tarbiya va ta'lim jarayonini insonparvarlashtirishga yo'naltirilganligi har bir bolaning shaxsini rivojlantirish, uning shaxsiy o'zini o'zi belgilashi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishni dolzarb muammolar qatoriga qo'yadi. Bu ularning hissiy-irodaviy sohasining yetuk emasligi, ijtimoiy munosabatlar tizimini shakllantirishda kechikish, yoshni aniqlash, oilaviy tarbiya muammolari bilan bog'liq. Zamonaviy maktab ta'limining holati boladan yangi murakkab kommunikativ vazifalarni faol ravishda hal qilishni talab qiladi: o'quvchilarning bir-biri bilan va o'qituvchi bilan o'rganilayotgan material bo'yicha

ishchi aloqalarini tashkil etish. Shu sababli, bolada kattalar va tengdoshlar bilan muloqotning yuqori shakllarini rivojlantirish juda muhim va zaruriy sharti bo'ladi.

Insoniyatning mavjudligini kommunikativ faoliyatdan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. Jinsi, yoshi, ma'lumoti, ijtimoiy mavqei, hududiy va milliy mansubligi va inson shaxsini tavsiflovchi ko'plab boshqa ma'lumotlardan qat'iy nazar, biz doimiy ravishda ma'lumotlarni so'raymiz, uzatamiz va saqlaymiz, ya'ni biz faol ishtirok etamiz.

Kommunikativ faoliyat davomida inson umuminsoniy tajriba, qadriyatlar, bilim va o'rganish bilan izohlanadi. Shu ma'noda muloqot shaxs rivojlanishining eng muhim omiliga aylanadi. Shaxsning muloqot qilish qobiliyati psixologik-pedagogik tadqiqotlarda umuman kommunikativlik sifatida aniqlanadi. Muloqot ko'nikmalariga ega bo'lish uchun inson muayyan muloqot qobiliyatlarini egallashi kerak.

Kommunikatsiya - muloqotni sub'yektlar o'rtasidagi alohida o'zaro ta'sir aktlaridan iborat jarayon sifatida o'rganishning ilmiy usullaridan biri modellashtirishdir. Modellashtirish - ob'yektni uning nusxasini (modelini) yaratish va o'rganish orqali o'rganish usuli bo'lib, u ma'lum jihatlardan asl nusxani o'zgartiradi. tadqiqotchiga. Model (lotincha modus, modulus — o'lchov, namuna, me'yor) real ob'yektning analogidir.

Model deganda o'rganilayotgan ob'yektning yoki haqiqatda mavjud bo'lgan, o'rganilayotgan ob'yektga o'xshash ba'zi o'ziga xos xususiyatlar va strukturaviy xususiyatlarning o'ziga xos tasviri tushuniladi.

Kommunikatsiya modeli - bu murojaat qiluvchi (kommunikator), aloqa kanali, aloqa vositalari va adresat (kommunikator) o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi aloqa jarayonlarining mavhum, og'zaki yoki grafik tasviridir. O'zining eng umumiy ko'rinishida kommunikatsiya modeli zanjirdir: xabar manbai - kommunikatsiya kanali - xabarni qabul qiluvchi Kommunikatsiyaning chiziqli va chiziqsiz modellari mavjud. Chiziqli modellar aloqani manbadan qabul qiluvchiga yo'naltirilgan texnik tarjima harakati sifatida tavsiflaydi. Chiziqsiz modellar muloqotni sub'yektlarning o'zaro ta'siri sifatida tavsiflanadi, bunda muloqotning ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarini hisobga olgan holda aloqa ishtirokchilarining rollari (adresant va adresat) o'zgaradi. Zamonaviy kommunikatsiya nazariyalarida murakkab aloqa modellarining aksariyati telefon signallarini uzatishning texnik jarayonini tavsiflagan K. Shennonning chiziqli modeliga asoslanadi.

Muhokama

Kommunikatsiyaning chiziqli modellari "Lassvell formulasi" yoki "5W" (Nima? Kim?...) deb ataladigan model kommunikativ jarayonning taniqli modeliga aylandi. 1948 yilda mashhur amerikalik siyosatshunos G. Lassvell undan turli yondashuvlarni tasvirlash uchun foydalangan. Ushbu formulaning har bir elementi kommunikativ jarayonni tahlil qilishning mustaqil sohasini ifodalaydi. [17-178]

- 1) "Kim gapiryapti?" - kommunikatorni o'rganish bilan bog'liq;
- 2) "U nima deyyapdi?" - xabarlarning mazmun tahlilini aks ettiradi;
- 3) "Qaysi kanal orqali?" - xabarni o'rganishga taalluqlidir;
- 4) "Kimga?" - auditoriyani o'rganish bilan bog'liq;
- 5) "Qanday natija bilan?" - muloqot samaradorligini o'lchashga qaratilgan savol.

Har bir formula elementi o'zgaruvchilar to'plamidir. Ushbu model umumiy xarakterga ega va uning tarkibiga aloqa jarayoniga ta'sir qiluvchi barcha omillarni kiritishni nazarda tutadi.

“Lassvell formulasi” kommunikator har doim qabul qiluvchiga ta’sir o’tkazishga harakat qiladi va shuning uchun muloqot ishonirish sifatida talqin qilinishi kerak.

Masalan, Lassvell formulasi siyosiy muloqotni asosan imperativ, rag’batlantiruvchi jarayon sifatida belgilaydi, ya’ni axborot jo’natuvchining iltimosi nima, qabul qiluvchining javobi shunday. Boshqacha qilib aytganda, “stimulyatsiya nima - bu reaksiya”. Ammo stimulga har doim ham aniq, kutilgan reaksiya mavjud emas, xususan, nutqning ommaviy aloqa sohasidagi ta’siri kutilmagan bo’lishi mumkin. Ushbu model uzatilgan xabarlar ta’sirining samaradorligini oshiradi.

R.Braddok bu vaziyatga e’tibor qaratib ushbu modelga uning fikricha, aloqa jarayonining tavsifi kerakligini belgiladi, ular ikkita muhim jihatni o’z ichiga oladi: qanday sharoitlarda? va nima maqsadda? bu xabar yuboriladi. Shu sababli u sxemaga kommunikativ harakatning yana ikkita elementini qo’shdi: aloqa amalga oshiriladigan sharoitlar va kommunikatorning gapirishdan maqsadi [17-178].

“5W” modeli nafaqat chiziqiligi, bir yo’nalishga “yo’naltirilganligi”, balki aloqa maqsadi kabi muhim aloqa elementi yo’qligi uchun ham tanqid qilindi. Bu haqda V. Popov quyidagicha izoh beradi: “G.Lassvell muloqotning uchta asosiy funksiyasini jarayon sifatida belgilab berdi, asosan boshqaruv funksiyasi (“sehrli o’q” nazariyasi:

1) vakillik jamiyatiga tahdidni aniqlash va ushbu jamiyatning qadriyat yo’nalishlariga ta’sir qilish imkoniyatlarini aniqlash uchun atrof-muhitni kuzatish. / yoki uning tarkibiy qismlari;

2) ushbu jamiyat tarkibiy qismlarining atrof-muhitning “xulq-atvori” ga nisbati;

3) ijtimoiy merosni avloddan-avlodga o’tkazish. Biroq, Lassvell modeli madaniyatning kommunikativ funksiyasining to’liq murakkabligi va to’liqligini aks ettirmaydi. Unda asosiy e’tibor kommunikatorning faoliyatiga qaratiladi va qabul qiluvchi faqat kommunikatsiya ta’siri ob’yektidir. Ammo haqiqat shundaki, muloqot natijasi nafaqat tinglovchining (tomoshabin, o’quvchi) ongi, hissiyotlari, munosabati yoki xatti-harakatlarining o’zgarishi, balki u ham va nima, qanday va nima uchun kommunikator tomonidan ma’lum bir darajaga erishish mumkin.

Shuning uchun, Lassvellning bixevioristik modelidan tashqari, XX asrning 20-yillari o’rtalarida T. Nyukomb tomonidan taklif etilgan interaksionist kommunikatsiya modeli paydo bo’ldi. [17-178].

Chiziqli modellar, Lassvell modelidan tashqari, K. Shennonning aloqa modellarini o’z ichiga oladi. Xuddi shu guruhga shuningdek, K. Byuler, R. Yakobson, V. Shram, M.Maklyuen va boshqalarning modellari ham kiritilishi mumkin [19-66].

R.Yakobsonning semiotik funksional modeli U kommunikativ jarayonning tarkibiy birligi sifatida alohida kommunikativ akti(harakat) ajratib ko’rsatdi. Kommunikativ aktning ushbu modeli tilning funksiyalari bilan bog’liq bo’lgan oltita muhim komponentni o’z ichiga oladi. [20-93]

Tabiiy til nutqda turli vazifalarni bajaradi. K.Byuler nutqda adresant (ekspressiv), adresat (appellativ) va gap bilan bog’liq uchta asosiy vazifani aniqladi (reprezentativ va simvolik). R.Yakobson K.Shennonning kommunikativ modeliga tayanib, qo’shimcha ravishda quyidagi funksiyalarni aniqladi.

Bundan tashqari, tilning barcha bu funksiyalari nutqda amalga oshiriladi, lekin ular turli xil muloqot sohalarida, matnlarning har xil turlarida har xil darajada namoyon bo’ladi.

R.Yakobson modeli tilning kommunikativ jarayonda qanday ishlashini ko'rsatadi. Model nafaqat tilning o'zini, balki tilning foydalanuvchisini, kuzatuvchini ham hisobga olishi mumkin.

Kommunikativ akt tilshunoslikda umumiy tilning funksiyalarini tahlil qilish uchun ham, uning alohida birliklari faoliyatini tahlil qilish, nutq va matn ishlab chiqarish uchun ham qo'llaniladi. Zamonaviy sotsiolingvistika, kommunikatsiya nazariyasi va kommunikatsiya sotsiologiyasi ham jamiyatdagi kommunikativ jarayonlarni tasvirlash uchun R.Yakobson modelini o'zlashtirgan.

Muloqot nazariyasida aloqaning chiziqsiz modellari ham sotsiologik, psixologik modellar, ommaviy kommunikatsiya modellari va boshqalar hisoblanadi. Agar chiziqli modellar soddalashtirilganligi tufayli hodisalar ketma-ketligini tushunishni osonlashtirsa, chiziqsiz modellar muloqotning ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarini tuzatadi. Aslida, aloqa ma'lumot almashish sub'yektlarining har doim ham izchil bo'lmagan murakkab ko'p darajali harakatlaridir.

T.Nyukomb tomonidan ishlab chiqilgan aloqaning chiziqli bo'lmagan ijtimoiy-psixologik (o'zaro) modeli keng tarqaldi. U teng tomonli uchburchakka o'xshaydi, uning uchlari kommunikator, kommunikan va ijtimoiy vaziyat (A - B - x). Kommunikatorning (jo'natuvchining) kommunikan (qabul qiluvchi) bilan o'zaro ta'siri ijtimoiy vaziyatga nisbatan ham, usiz ham amalga oshiriladi.

Bu model muloqot ishtirokchilari o'rtasida rivojlanadigan munosabatlarni va ularning suhbat ob'yektiga (X) munosabatini o'z ichiga oladi.

Ya'ni: kommunikativ o'zaro ta'sir holati ko'rib chiqiladi, unda har qanday turdagi (A va B) ikkita ijtimoiy subyekt qandaydir tashqi ma'lumotlar to'g'risida muloqotga kirishadi. Obyektning ularga nisbatan X. Qachonki, ishtirokchilar bir-biriga ijobiy yo'naltirilgan bo'lsa, ular ham X ga bo'lgan munosabatining mos kelishiga intiladilar. Nyukombning ijtimoiy-psixologik modeli subyektlar va obyekt o'rtasidagi munosabatlarning kommunikativ o'zaro ta'sirning tabiati va natijasiga ta'sirini tavsiflaydi [20- 231].

Natijalar

Kommunikatsiyaning chiziqli bo'lmagan, hajmli modellariga badiiy ijod va ommaviy kommunikatsiya sohasidagi dialogli madaniy, germeneytik va diskursiv, kognitiv jarayonning kognitiv modellari kiradi (M.M.Baxtin, Yu.M. Lotman, G. Shpet, R. Bart, Yu. Kristeva, M. Fuko, Van Deyk T.A. va boshq.). Bu tushunchalarning barchasini asosiy narsa - sub'yektlarning matnlar orqali o'zaro ta'sirida hosil bo'lgan ma'noni tushunish jarayoni nuqtai nazaridan aloqa ta'rifi birlashtiradi. Masalan, Van Deyk T.A. xabarlarining tuzilishi haqida shunday yozadi: "Yangiliklar tuzilmalarini faqat bittasida adekvat tushunish mumkin.

Holat: agar biz ularni matnlar va ularning ma'nolarini yaratishda jurnalistlarning kognitiv faoliyati natijasi sifatida tahlil qilsak, gazeta o'quvchilari va teletomoshabinlar tomonidan ommaviy axborot vositalari bilan aloqa qilish tajribasi asosida tayyorlangan matnlarni talqin qilish natijasida ommaviy axborot vositalari" [21-123]. Shuning uchun tuzilishga yo'naltirilgan yangiliklar tahlili (ustki tuzilmalar, makrotakliflar) kognitiv tahlil (matnda keltirilgan ssenariylar, sxemalar va modellar), semantik tasvirlarni tahlil qilish (vaziyatlar va modellar), qadriyatli yo'nalishlari, amalga oshirilgan strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Bunday ikki bosqichli (ko'p bosqichli) aloqa modeli birinchi marta 1940-yilda Ogayo shtatida (AQSh) saylov kampaniyasi paytida asoslab berilgan va 1955-yilda Dekaturda

(Illinois) jamoatchilik fikrini shakllantirish mexanizmlarini o'rganishda batafsilroq ishlab chiqilgan. Sotsiologlar P.Lazarsfeld va R.Merton tinglovchilarga yuborilgan xabar birinchi navbatda guruhning eng obro'li a'zosiga yetib borishini taklif qilishdi. Tadqiqotlar, olingan ma'lumotlarning mazmunini o'zlashtirganda, odamlar birinchi navbatda o'z muhiti uchun eng ta'sirli va malakali bo'lganlarni tinglashadi, degan taxmini tasdiqladi. Bunday rahbarlar ko'pincha norasmiy rahbarlar edi. Ommaviy axborot vositalari tomonidan auditoriyaga taqdim etilgan ma'lum bir hukm, ko'pincha shaxslararo muloqot mexanizmi orqali aniq harakatga keltiriladi. Bundan tashqari, rahbarlar qaror qabul qilishda eng katta ta'sirga ega. Ular, o'z navbatida, o'zlarining "fikir yetakchilari"ga ham ega bo'lib, kerakli ma'lumotlar uchun ularga murojaat qilishadi. "Fikir yetakchilari" turli ommaviy axborot vositalari va omma o'rtasidagi bog'lovchiga aylanadi. Ular nafaqat ommaviy axborot vositalaridan faol foydalanish, balki siyosiy partiyalar va tashkilotlar faoliyatida ham faol ishtirok etishadi. Ommaviy kommunikatsiyalar tizimidagi xabarlar tinglovchilarning "muvofiqligi bilan" jo'natiladi, ya'ni auditoriyaga kerakli va tushunadigan ma'lumotlar beriladi. Aks holda, u aloqa tizimiga kiritilmaydi. Shunday qilib, tomoshabinlar o'zining bir xilligini ko'rsatadi va dastlabki ma'lumotlar butun odamlar massasi bilan va har biri bilan individual ravishda o'zaro ta'sir qiladi. Odamlarning omma a'zolari sifatidagi bir xilligi odamlarning xulq-atvori orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, odamlar jamiyatning turli qatlamlari, guruhlari, institutlari tarkibiga kiradi, ya'ni ular tuzilishi jihatidan geterogen bo'lgan jamoani tashkil qiladi. Biroq, "odamlar ommaviy a'zoga aylanib, o'zlarining ijtimoiy mavqei bilan belgilanadigan rollardan mustaqil ravishda o'zini tuta boshlaydilar". ... Shunday qilib, ommaviy kommunikatsiya auditoriyasi ijtimoiy guruhlarga, u yoki bu ijtimoiy tuzilma doirasida doimiy ravishda ko'payib borayotgan inson jamoalariga to'g'ri kelmaydigan o'ziga xos shakllanish bo'lib chiqadi" [23-25].

Yu.M.Lotman avtomuloqotga ko'proq e'tibor beradi, u avtomuloqotning ikkita holatini ajratadi:

a) mnemonik tur – "mavjud ma'lumotni saqlash uchun o'ziga xabar", masalan, esda qolarli yozuvlarning barcha turlari;

b) ixtirochilik turi – "axborotni ko'paytirish uchun o'z-o'zini aytish" [o'sha yerda], masalan, to'lqinlar tovushiga o'ylash, naqshlarga qarash va boshqalar.

Xulosa

Xullas, Yu.M.Lotmanning fikricha, insoniy aloqalar tizimi ikki yo'l bilan qurilishi mumkin: aloqa modeliga muvofiq. (yoki Yu.M. Yakobson Lotman terminologiyasidagi "I-I" tipidagi aloqalar) va avto-alloqa yoki "I-I" tipidagi tamoyillarga muvofiq. Birinchi holda, biz bir kishidan ikkinchisiga o'tadigan, butun aloqa akti ichida doimiy kodga ega bo'lgan ba'zi bir oldindan belgilangan ma'lumotlar bilan shug'ullanamiz, ikkinchidan, biz axborotning o'sishi, uni o'zgartirish, qayta shakllantirish va yangi xabarlar yemas, balki yangi kodlar kiritiladi va qabul qiluvchi va uzatuvchi bir odamda birlashtiriladi. Bunday kodlarning rolini har xil turdagi rasmiy tuzilmalar o'ynashi mumkin, ular ma'noni qayta tashkil yetish qanchalik muvaffaqiyatli bo'lsa, o'zlarining tashkiloti shunchalik asemantik bo'ladi.

Adabiyotlar/Literatura/References

1. Lasswell H.D. The Structure and Function of Communication in Society / Berelson B., Janowitz M. Reader in Public Opinion and Communication. New York: The Free Press, 1966. P. 178-189.
2. Claude E. Shannon and Warren Weaver. The mathematical theory of communication. Urbana: University of Illinois Press, 1998.
3. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–229.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М., 2001.
5. Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. СПб., 2000.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани,
Кичик Бешёғоч қўчаси, 70/10-уй.

Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал:

https://t.me/scienceproblems_uz